

В языковой картине мира отражены не те животные, которых чаще видит человек, а те, которые для человека опасны или вредны.

В результате исследования соотношения языковой картины мира и научной в области соотношения концептосферы «живая природа» удалось обнаружить значительные расхождения между двумя названными системами мировоззрения. Практическая ценность этого наблюдения может обнаружиться при обучении школьников, с одной стороны, языку, литературе и фольклору, с другой – научным взглядам на природу. Для того чтобы у школьников не возникало ощущения противоречивости и взаимного несоответствия изучаемого материала следует вести специальную педагогическую и научно-методическую работу, что и может стать темой дальнейших исследований в этой области.

ЛИТЕРАТУРА

1. Лихачев, С.В. Формирование у младших школьников представлений о языковой картине мира / С.В. Лихачев // Начальная школа. – 2017. – № 1. – С. 16–19.
2. Степанов, Ю.С. Концепты. Тонкая пленка цивилизации / Ю.С. Степанов. – М.: Языки славянских культур. – 2007. – 248 с.
3. Саварин, А.А. Морфо-биологическая и экологическая характеристика белогрудого ежа, *erinaseius concolor*, (*erinaseidae*, *inectivora*) Беларуси: автореф. дис. ... канд. биол. наук: 03.02.04 / А.А. Саварин. – Минск, 2011. – 29 с.

ФУНКЦЫЯНАВАННЕ ЛЕКСЕМ З КУЛЬТУРНАЙ КАНАТАЦЫЯЙ У МАСТАЦКІМ ТЭКСТЕ FUNCTIONING OF LEXEMES WITH CULTURAL CONNOTATION IN THE LITERARY TEXT

К. С. Півавар

K. S. Pivavar

Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава

Віцебск, Беларусь

Vitebsk State University

Vitebsk, Belarus

e-mail: mrs.pivavar@gmail.com

У артыкуле на матэрыяле мовы мастацкай літаратуры выдзелены лексемы, якія валодаюць культурнай канатацыяй. Вылучаны асаблівасці функцыянавання такіх лексем, як *Радзіма*, *воля*, *гасціннасць*, *зубр*, *бусел*, *сірата*, *лён*, *ручнік*, *бульба* і інш. На аснове суаднясення зместу моўных адзінак і лінгвакраіназнаўчай інфармацыі зроблены вывад, што вывучэнне культурнай канатацыі лексікі неабходнае для вырашэння задач лінгвакультуралогіі, лінгвістыкі тэксту, а таксама для забеспячэння паспяховай міжкультурнай камунікацыі.

Ключавыя словы: культурная канатацыя, лінгвакультуралогія, лінгвакраіназнаўства, мова беларускай мастацкай літаратуры, беларуская лінгвакультура.

In the article words that have a cultural connotation are distinguished on the basis of the language of fiction. The author singled out the peculiarities of functioning of such words as *homeland, freedom, hospitality, bison, stork, orphan, flax, potato* and others. Based on the correlation of the content of linguistic units and cultural information it was concluded that the study of cultural connotation is necessary for solving problems of cultural-oriented linguistics and for ensuring successful intercultural communication.

Key words: cultural connotation, Cultural-oriented linguistics, the language of Belarusian fiction, Belarusian linguoculture.

У сувязі з вывучэннем нацыянальна-спецыфічнага кампанента ў мовах ўсё часцей у лінгвістычнай літаратуры разглядаецца з’ява культурнай канатацыі. Калі ў моўнай адзінцы прысутнічае культурная інфармацыя, то павінна быць і катэгорыя, якая суадносіць дзве розныя семіятычныя сістэмы (мову і культуру) і дазваляе апісаць іх узаемадзеянне. Устаноўлена, што культурная інфармацыя можа быць прадстаўлена ў намінацыўных адзінках чатырма спосабамі: праз культурныя семы, культурны фон, культурныя канцэпты і культурныя канатацыі.

Тэорыя канатацыі у сучасным мовазнаўстве вывучаецца ў семіятычным, стылістычным, псіхалагічным, філасофскім, лагічным, семантычным і лінгвакультуралагічным аспектах. Згодна з традыцыйным пунктам погляду, канатацыі ўласціва прымета дадатковасці да дэнататыўнага аспекта значэння. Эмацыйны, экспрэсіўны, ацэначны і функцыянальна-стылістычны кампаненты “накладваюцца” на асноўнае ядро значэння. Культурная канатацыя як фактар, які актуалізуе лінгвакультурную спецыфіку той ці іншай супольнасці, узнікае як вынік інтэрпрэтацыі асацыятыўна-вобразнага праз суаднясенне яго з культурна-нацыянальнымі эталонамі і стэрэатыпамі. Даследаванне функцыянавання лексем з культурнай канатацыяй дае магчымасць паказаць, што з’ява канатацыі мае агульны для носбітаў мовы характар, гэта з’ява моўнай свядомасці. Па словах В.А. Маславай, культурныя канатацыі – не проста інфармацыя пра культурныя асаблівасці пэўнага этнасу, гэта “ацэначны арэол” лінгвакультуры [4, с. 54].

Мэта артыкула: у мове беларускай мастацкай літаратуры вызначыць лексемы з культурнай канатацыяй, прааналізаваць спосабы рэпрэзентацыі культурнай канатацыі ў дадзеных лексічных адзінках.

Матэрыялам даследавання паслужылі хрэстаматыйныя творы беларускай літаратуры [1; 2; 3].

Важныя звесткі пра беларускую лінгвакультуру рэпрэзентуе ацэначны кампанент пэўных лексем. Так, ацэначная канатацыя слова *Радзіма* ў канцэптуальнай карціне свету беларускіх пісьменнікаў вызначаецца як станоўчая. Радзіма заўсёды ацэньваецца як каштоўнасць для чалавека. Гэта дасягаецца графічнымі сродкамі (напісанне з вялікай літары – **Радзіма**), словаўтваральнымі (памяншальна-ласкальнымі суфіксамі слоў лексіка-семантычнай групы ‘Радзіма’ – *куточак, зямелька, старонка*; выкарыстаннем найвышэйшай формы параўнання прыметніка – **найпрыгажэйшы** [край]), лексічнымі сродкамі (дарагая, святая, люблю, маё сонца), сродкамі выразнасці (параўнаннямі – *нібы сонца, як маці*; эпітэты – *сэрцу міла* і інш.); парэміямі (*У сваім краі, як у раі*). Сярод тэкстуальных сродкаў вызначым вершы, прысвечаныя Радзіме, – Я. Купалы “Спадчына”, Я. Коласа “Роднаму краю”, П. Панчанкі “Беларусі”, У. Караткевіча “У векавечнай бацькаўшчыне клёны”, “Беларуская песня”, “Бацькаўшчына”, В. Лукшы “Дарагая мая Беларусь, А. Бачылы “Радзіма мая дарагая” Л. Якубовіча “О Беларусь! Старонка дарагая” і інш.

Вывучэнне мовы мастацкай літаратуры дае магчымасць даследчыку выдзеліць словы з культурнай канатацыяй на аснове характарыстыкі пэўных лексем, якія даў сам аўтар. Напрыклад, у беларускай мове ёсць лексічная адзінка *байструк*, якая абазначае ‘пазашлюбнае дзіця’ і мае слоўнікавую памету *разм. груб* [4, с. 79]. У мастацкіх кантэкстах відавочнае стаўленне да такіх дзяцей праз характарыстыку слова, якую даў сам аўтар: *Бацькі ў Галі не было. На пашы дзеці лялі яе брыдкім бязлітасным словам – байстручка* (Я. Брыль. Галя). Разам з тым, сірата ўяўлялася няшчасным, бедным чалавекам, што адлюстравалася ў канатацыі вобразна-выяўленчых адзінак, напрыклад, параўнанняў: *Затое ж хвочкі малыя / Стаяць, як сіраты якія, / Ад снегу выгнуўшысь дугою, / На дол прыпаўшы галавою* (Я. Колас. Новая зямля); *Што ж ты сядзіш такая самотная, нібы сірата якая?* (Я. Баршчэўскі. Шляхціц Завальня); *Броўкі – долі сіроцкай чарней* (М. Багдановіч. Максім і Магдалена); *Так галосе шчыра, што быццам сапраўдны сірата ўбіваецца на памінках роднай мацеры* (Цётка. Зялёнка). Жыццё сіраты паказваецца цяжкім, поўным турбот, доля – няпростай: *Сірата штодзённа наракае на сваю нядолю, апавядае пра розныя пакуты, якія мусіць ён трываць на гэтым свеце, і яго скаргі на працягу ўсяго жыцця зліваюцца ў адну аповесць, хоць ён і не думаў сёння пра тое, што будзе апавядаць заўтра* (Я. Баршчэўскі. Шляхціц Завальня). У мове мастацкай літаратуры заўважаецца асаблівасць

стаўленне беларускага народа да сірот, што выявілася ў моўных зваротах, форме з ласкальна-памяншальнымі суфіксамі **сірацінка, сіраціначка**: *А сыночак мой, а сіраціначка мая, – жалілася маці, – ніхто цябе не пашкадуе, ніхто цябе не абароніць* (М. Стральцоў. На чацвёртым годзе вайны).

Цікавым фактам з’яўляецца канатацыя лексем, якія аб’ектывуюць рысы беларускага нацыянальнага характару. Прааналізуем мастацкія кантэксты, дзе гаворка ідзе пра беларускую гасціннасць: *Усе, хто прыязджае да нас, адзначаюць як адну з галоўных рыс – гасціннасць, частку досыць цяжкую для гасця. “Госць у хаце – Бог у хаце” – і ганьба таму дому, дзе не зробіць усяго, нават немагчымага, каб госць быў задаволены* (У. Караткевіч. Зямля пад белымі крыламі); *Ведаючы шчырую беларускую гасціннасць, зварочваю туды на адпачынак* (Я. Баршчэўскі. Шляхціц Завальня); *Важны быў гэта народ, і паміж суседзямі меў ён добрую песню і праўдзівае паважанне [...] госці ведалі, што народ, да якога ім дарога належала, быў сэрца мяккага, рупны гасцінаю і багаццем асаблівым адзначаўся* (Я. Купала. Як у казцы...). Відавочна, што гасціннасць у прыведзеных урыўках – гэта тое, што са станоўчага боку характарызуе беларусаў. Другая рыса беларускай ментальнасці, вылучаная намі ў тэксце, – гэта свабодалюбства: *Навучыла жыццё волю светлую піць / І ніколі не знацца з прымусам. / Навучыла зямля, як радзіму любіць, / Як любіць крывічан-беларусаў* (Л. Случанін. Рагнеда). *Ён давёў гэтае вальналюбства і, хай сабе не заўсёды спалучаную з зухаватасцю, спакойную смеласць і ў бясконцых паўстаннях супраць прыгнятальнікаў, і ў пераможных войнах з татарамі і крыжаносцамі, і ў вялікай мужыцкай вайне XVII ст. і, урэшце рэшт, у апошняй вайне з фашызмам. ...Галоўнай яго [беларускага народа. – К. П.] рысай з’яўлялася **свабодалюбства*** (У. Караткевіч. Зямля пад белымі крыламі). Культурная канатацыя лексем *воля і свабода* выразна прасочваецца ў наступных кантэкстах: *Мудрацы розных часоў лічылі, што ў кожнай дзяржаве прыстойнаму чалавеку **даражэй за ўсё на свеце яго свабода. Няволя** ж настолькі **агідная**, што ад яе трэба пазбаўляцца ўсімі сродкамі. Таму людзі, якія паважаюць сябе, не павінны шкадаваць ні маёмасці, ні нават свайго жыцця, каб не трапіць пад **жорсткую ўладу няволі**. А тыя, хто зрабіўся **паднявольным**, але мае **свабодалюбівы** характар, таксама не павінны цярпець над сабой непрыяцеля. І не толькі нейкага чужаземца, да якога трапілі ў палон, але і свайго тутэйшага* (Л. Сапега. Прадмова да Статута 1588 г.); *Бог барані, калі нас перамогуць прышэльцы, / Лепш ужо смерць нам усім без пары, чым такая / Доля – **жыццё пад’ярэмнае ў чорнай няволі*** (М. Гусоўскі. Песня пра зубра); *У гэтым раскаце*

чыецца воля, / Чыецца радасць зямлі. / Ё грукае гэтым многа ёсць сілы,
 / Чыецца моц і прастор/ ...Гром ты магутны, гром адзінокі! / ...Моцна
 мяне ты клічаш на волю / **Цяжка без волі** мне тут. / Кланяйся, гROME,
 роднаму полю, / Родны вітай ты мой кут! (Я. Колас. Першы гром);
 За свабоду жыццё б даў бы! (Ф. Багушэвіч. Кепска будзе). Як бачна
 з прыведзеных кантэкстаў, свабода – найвышэйшая маральная
 каштоўнасць, а таму семантычная апазіцыя свабоды – няволя –
 уяўляецца бядой, цяжкім выпрабаваннем у моўнай карціне свету
 беларусаў.

Культурнай канатацыяй валодаюць і лексемы-назвы птушак, звяроў.
 У казках пра жывёл кожная жывая істота звычайна валодае пэўным
 наборам якасцей: ліса – хітрая і ліслівая, воўк – небяспечны і злы,
 мядзведзь – няўклудны і г. д. У мастацкай хрэстаматыйнай літаратуры
 мы разгледзім культурную канатацыю лексем *бусел* і *зубр*, якія пэўным
 чынам асацыююцца з нашай краінай (*У пэўнай ступені бусел – сівал
 Беларусі* У. Караткевіч. Зямля пад белымі крыламі). У асэнсаванні
 беларусаў бусел – гэта святая, “божая”, чыстая птушка. Паводле
 народных павер’яў, бусел здольны аберагаць чалавечае жылло ад
 маланкі і пажару. У беларускай міфалагічна-фальклорнай сістэме бусел
 сімвалізуе новае жыццё, з’яўляецца сімвалам дзетанараджэння, пра
 што сведчаць наступныя парэміі: *Дзе бусел вядзецца – там шчаслівае
 месца; Бусел дзіця прынёс*. У мастацкіх кантэкстах вобраз бусла цесна
 звязаны з вобразам Радзімы і абодва маюць станоўчае ацэнку: *І куды
 б ні пайшоў – застаюся / Пад бусліным крылом Беларусі* (С. Законнікаў.
 Тры абліччы) *Няма радзімы без бацькоўскай хаты; / Бусліны клёкат –
 гэта родны дом; / Ты будзеш жыць шчасліва і багата, / Калі над хатай
 – буслава гняздо* (П. Панчанка. Буслы, буслы...).

Зубр для беларуса – знакавы звер, нораў зубра суадносны
 з беларускім нацыянальным характарам. Дакладная характарыстыка
 гэтаму зверу пададзена ў паэме М. Гусоўскага “Песня пра зубра”: *Зубр
 для людзей не страшыны, не чапай – не зачэпіць, / Будзе
 стаяць як укопаны – пастыр на варце, / Не страпянецца, а позіркам
 пасціць няспынна / І чараду, і сям’ю ў чарадзе на папасе, / Смелы,
 і ў гэтым няма яму роўнага зверу / Ё свеце жывёльным пушчанскага
 нашага краю* (М. Гусоўскі. Песня пра зубра).

Адзначым, што беларусы характарызуюцца паважлівым стаўленнем
 да прыроды, гэта рэпрэзентуецца ў ацэнчнай канатацыі лексемы *лес*,
рака (*Нёман*) у наступных кантэкстах: *Лес – гэта храм. / У ім акрыяе
 Хам. / Лес – гэта святарнае мейсца, / Для душаў аблудных мяса*
 (А. Сус. Пан Лес); *Скарбы свае нашы людзі на золата нават / Не
 прамыняюць. Здаўна іх жыццё навучыла: / Нашы лясы – гэта нашых*

даброт і багацця / Невычарпальны калодзеж... (М. Гусоўскі. Песня пра зубра); Рака наша слаўная, Нёман, / Чысцейшая чэрвеньскіх рос, / Хто мар не ўплятаў у твой гоман, / Табе хто пашаны не нёс? [...] О Нёман, і слава, і песня / Народа майго і зямлі! (А. Астрэйка. Нёману).

Адзначана культурная канатацыя лексем, якія аб'ектывуюць традыцыйныя промыслы і гаспадарчую дзейнасць беларусаў. Традыцыйна ў сельскай гаспадарцы Беларусі вырошчваецца бульба. У народзе яе спрадвечу называлі “другім хлебам”. Без бульбы не абыходзілася ніводнае свята, без яе нельга было ўявіць раней (ды і зараз) паўсядзённую ежу, а па разнастайнасці бульбяных страў з беларусамі не могуць параўнацца іншыя народы. Пра гэта сведчаць і шматлікія назвы вершаў С. Законнікава “Капаюць бульбу землякі”, П. Панчанкі “Бульба”, Р. Барадуліна: “Чышчу бульбу”, “Паляць бульбоўнік”, “Бульбяная балада”. У апошнім творы паэт адзначае: **Бульба з намі ідзе вякамі, / Бульба тоўчаная, цалкамі, / Бульба параная, бульба вараная, / І нішчымная, і засквараная. / Бульбай посцім і разгаўляемся, / З бульбы выганай пахмяляемся** (Р. Барадулін. Бульбяная паэма). І гэтыя асаблівасці беларускай нацыянальнай кухні вельмі добра характарызуюць Р. Барадулін: **Мы – бульбянікі, / Не абраза / Гэта фраза** (Р. Барадулін. Бульбяная паэма).

Вырошчванне ільну і выраб з яго тканіны займае важнае месца ў традыцыйнай матэрыяльнай культуры беларусаў. У мове мастацкай літаратуры адлюстравалася паважлівае стаўленне да ільну, замілаванасць тканінай і вырабамі з яе, перш за ўсё ручнікамі: *Вякоў зямны поклон / Тканіне, / Што жыццё ўвабрала ў колер. / Сувойны шлях раскруціцца на полі – / І ад святой расы святлее лён [...] / З'яўленне, праца, аднаўленне, скон – / Кірунак чалавечы, вечны вектар. / Яднае белы промень фарбы спектру. / Нясе ўсе фарбы свету белы лён* (Г. Булыка. Лён); *Пралятай, чаўночак, пралятай, / струны нітак льяных закранай, / тчы узорам ручнік і абрус / так чароўны, як ты, Беларусь! (Л. Геніюш. Ручнік).*

Такім чынам, намі разгледжаны асаблівасці функцыянавання ў мастацкім тэкście такіх лексем, як *Радзіма, мова, воля, сірата, байструк, бусел, зубр, ручнік* і інш. Кожнае з гэтых слоў мае культурную канатацыю, веданне якой немагчыма без разумення пэўных “фонавых ведаў” пра беларускую лінгвакультуру. Намі вызначана, што культурная канатацыя дадае культурна-значную маркіраванасць не толькі значэнню лексемы, але і сэнсу усяго тэкста, у якім яна ўжываецца.

ЛІТАРАТУРА

1. Барадулін, Р. Выбраныя творы / Р. Барадулін; уклад., прадм., камент. М. Скоблы. – Мінск: Кнігазбор, 2008. – 596 с.
2. Беларуская літаратурная спадчына: анталогія: у 2 кн. – Кн. 1; уклад. П.М. Лапо [і інш.]. – Мінск: Беларуская навука, 2011. – 944 с.
3. Беларуская літаратурная спадчына: анталогія: у 2 кн. – Кн. 2; уклад. С.А. Курбанова [і інш.]. – Мінск: Беларуская навука, 2011. – 1029 с.
4. Маслова В.А. Введение в лингвокультурологию: Учеб. пособие / В.А. Маслова. – Москва: Наследие, 1997. – 208 с.

КОНТРАСТ КАК КОГНИТИВНЫЙ МЕХАНИЗМ ФОРМИРОВАНИЯ КОМИЧЕСКОГО ЭФФЕКТА ВОСПРИЯТИЯ РЕЧИ

CONTRAST AS A COGNITIVE MECHANISM OF THE COMIC EFFECT OF SPEECH PERCEPTION

С. В. Змитракович

S. V. Zmitrakovich

Белорусский государственный университет

Минск, Беларусь

Belarusian State University

Minsk, Belarus

e-mail: stefaniya.zmitrakovich@mail.ru

Контраст, воплощающийся в диалектическом единстве отрицания и утверждения, рассматривается в статье как когнитивный механизм комического. Автор выявляет элементы контраста, объясняющие его провоцирующее смех действие: внезапность и неожиданность, неоправдавшееся ожидание, семантический провал, мотив видимости и столкновение / конфронтация идей.

Ключевые слова: контраст, внезапность, противоречие, диссонанс по отношению к норме.

The article considers contrast, which is embodied in the dialectical unity of negation and affirmation, as a cognitive mechanism of the comic. The author reveals elements of contrast explaining its laughter provoking action: suddenness and surprise, unjustifiable expectation, semantic lacuna, the motive of visibility and clash /confrontation of ideas.

Key words: contrast, suddenness, contradiction, dissonance in relation to norm.

Социологи, философы, психологи и лингвисты до сих пор не могут прийти к единой концепции механизма комического, предлагая множество теорий, общим утверждением которых является следующее: в основе комического практически всегда заложено противоречие или противопоставление (между видимостью и сущностью, содержанием